

TARTU ÜLIKOOL
FILOSOOFIA TEADUSKOND
Ajaloo ja arheoloogia instituut

Riina Lõhmus

VELISE ÕIGEUSU KIRIK 1920 – 1940

Bakalaurusetöö

Juhendaja Anu Raudsepp PhD

TARTU 2008

Sisukord

Sissejuhatus	3
I. Velise õigeusu koguduse liikmed	7
1.1. Koguduse liikmed 1884 – 1920	7
1.2. Koguduse liikmed 1920 – 1930	7
1.3. Koguduse liikmed 1931-1939	10
II. Velise õigeusu kiriku roll kohalikus elus	13
2.1. Usuelu	13
2.2. Koguduse tähtsamad sündmused	16
2.3. Haridus	17
2.4. Koguduseliikmete ühiskondlik tegevus	19
III. Koguduse majanduslik olukord	22
3.1. Koguduse majanduslik olukord 1920. aastatel	22
3.1.1. Sissetulekud	22
3.1.2. Väljaminekud	24
3.2. Koguduse majanduslik olukord 1930. aastatel	27
3.2.1. Sissetulekud	27
3.2.2. Väljaminekud	29
3.3 Kokkuvõtte koguduse majanduslikust olukorrast 1920-1940	31
Kokkuvõte	33
Summary	35
Kasutatud allikad ja kirjandus	37

Sissejuhatus

Käesoleva bakalaaurusetöö eesmärk on väärtustada kohalikku ajalugu. Velise on olnud Läänemaa üks kauaaegne kohaliku elu kultuurikeskus - siin olid kirik, koolid, seltsielu. Oma töös uurin Velise Ristija Johannese Apostliku Õigeusu Kiriku elu aastatel 1920 – 1940.

Miks vaatlen just seda valdkonda? Velise piirkonna elu on uuritud üsna palju. Õigeusu kiriku teemasse eraldi süvenetud pole. Õigeusu kirikul oli Velise kultuurielus alates 19. sajandist suur roll, kuid seda teemat on tänaseni vähe uuritud.

Minu töö eesmärk on seda kohaliku ajaloo lünka täita. Huvitav on, et just Läänemaa selles piirkonnas tekkis õigeuskogudus. Siit tekkiski huvi, kuidas muutus Vene tsaaririigis tekkinud koguduse tegevus Eesti Vabariigi aastatel. Kas see oli elujõuline või hääbuv? Olen teinud koostööd Velise Sillaotsa Talumuuseumiga ja selle tööga tahan nende tegevust toetada.

Usuvahetusliikumine Eesti Liivimaa osas algas 1845. aasta suvel. Põhja-Eestisse jõudis see 19. sajandi viimasel veerandil. Velisel algas luteri usust õigeusku siirdumine 1884. aasta detsembris. Ametlikult registreeriti Velise õigeusu kogudus 18. juulil 1885. aastal Püha Sinodi otsusega nr 2130.¹ Velisel alustasid õigeusku ristimist 1884. aastal Kergu preester Kapidon Lebedev, 1885. aastal Uduvere preester Kirill Wenger ning Kergu preester Nikolai Bezanitski. 1884. aastal vahetasid usku järgmised Velise talupidajad koos perekondadega: Kõhi Aadu Praker, Lepiku Juhan Loorberg, Kristohvri Jaan Haakmann, Aasa Ants Limberg, Tõiste Jaan Tamberg, Kivi Tõnis Kövart.²

Kuna sinne kogudus pidevalt kasvas, tekkis vajadus oma kiriku järele. Kiriku ehitamiseks eraldas Vene Tsaaririik 15 000 rubla. Kiriku ehitamiseks moodustati „Ehituse Järelvaatajate Komitee“, mille esimeheks sai Schiehmatov. Kohapeal moodustati koguduse ehituskomitee. Selle presidendiks määrati kohalik preester Savva Sepp.³

¹ Seeland, S. Velise valla ajaloost. Pärnu-Jaagupi, 2005. Lk.358.

² Aitsam, M. Vigala kihelkonna ajalugu. 2006. Lk.135.

³ Seeland, S. Lk.359.

Ehituseks vajaliku maa saamiseks peeti läbirääkimisi Kõhi talu peremehe Anton Luuriga, kes nõudis oma maa eest 950 rubla, mida konsistoorium ei olnud nõus maksma. Maa sundvõõrandati ja maaomanik sai väikese avansisumma. Kõhi talu maa võeti omanikult ära. Kui maa oli olemas, võis kiriku ehitamine alata. Maa pärast protsessiti Teise maailmasõjani.⁴

Kiriku hoone insener-arhitekt oli Ervin Bernhardt ja ehitamine algas 1888. aasta mais. Ehitustööd toimusid kiiresti ja pidulik nurgakivi õnnistamine toimus 17.juulil 1888 ning õnnistamist toimetasid Kergu preester praost Bezanitski, Märjamaa preester Pokrowski ja Velise kohalik preester Savva Sepp.⁵

Suureks abiks uurimistöö tegemisel on olnud kohalike kodu-uurijate tööd. 2005. aastal ilmunud Sergei Seelandi raamat "Velise valla ajaloo" on väga põhjalik uurimistöö. 2006. aastal ilmunud „Vigala kihelkonna ajalugu“ sisaldab Mihkel Aitsami uurimusi, raamatu toimetas tema tütar Viio Aitsam. Velise põliselanik Aleksei Parnabas pühendas kogu oma elu kodukandi ajaloo uurimisele. Tema esimesed artiklid ilmusid 1974 Rapla rajoonilehes Ühistöö. Parnabas oli aktiivne koduloouurija kuni oma surmani 1986. aastal. Tema tööde käsikirjad on Sillaotsa muuseumis ja tema artiklitest on 2004. aastal avaldatud kogumik. Osaliselt on tema tööd lugeda ka Velise kodulehel.⁶ Siin töös on kasutatud tema uurimusi Velise valla seltside tegevusest ja koolide ajaloo kohta. Olen kasutanud Eesti Ajalooarhiivi fondi 1913, mis sisaldab EAÕK Velise koguduse kirjavahetust aastatest 1876-1941. Lisaks fondi 1655 toimik Velise koguduse kohta aastatest 1920-1943. Sealt leidsin Harjumaa praostkonna protokollid 1921 – 1932.

Palju abi olen saanud Velise õigeusu kiriku osalisest arhiivist, mis asub Sillaotsa Talumuuseumis. Oma töös viitan Sillaotsa Talumuuseumi materjalidele ja nimetan arhivaali pealkirja. Kiriku arhiiv on korrastamata. Arhiivis on koguduse kroonika 1922 - 1940, kaustad kirjavahetusega aastatest 1937 - 1946, kassaraamatud 1924 – 1942, meetrikaraamat, kinnistusakt maa ostu kohta, kirikus käijate nimed 1922 – 1924, naiskomitee kassaraamat 1932 – 1939. Koguduse kirjavahetus sisaldab kõrgemalt poolt tulnud korraldusi: kirjad Harjumaa praostilt, ärakirjad EAÕK Sinodilt. Lisaks on

⁴ Samas, lk. 360.

⁵ Samas, lk. 361.

⁶ www.velise.ee.

teatiseid preestrite õigusest väljaastumise kohta, abipalved korjanduse korraldamiseks jmt.

Enamasti pärinevad andmed aruandlusest. Siit tekkis küsimus, kui usaldatavad need on. Osaliselt on materjalides sisalduv teave vastuoluline, näiteks andmed kiriku sissetulekute või koguduse arvilise koosseisu kohta. Sellest tulenevalt võib esineda töös ebatäpsusi. Raskusi oli 1920. aastate esimese poole kohta info leidmisega, kuid 1930. aastate kohta oli lihtsam andmeid leida, sest näiteks koguduse kassaraamat on väga põhjalik.

Maakoha kirik mõjutab kogu kohalikku elu ja seetõttu on küllaltki keeruline teemat peatükkidesse jaotada, sest kõik valdkonnad on omavahel seotud ning tegijad on ühed ja samad inimesed. Bakalaurusetöö koosneb kolmest peatükist.

Töö esimene peatükk annab ülevaate Velise õiguse kiriku koguduse suuruselt, koguduse liikmeskonnas toimunud muutustest ja arengutest. Otsin põhjuseid, mis on neid muutusi tinginud. Kas koguduses on olnud silmapaistvaid tegelasi?

Teises peatükis annan ülevaate kiriku rollist kohalikus kultuurielus. Vaatlen kirikut kui usukeskust, samas on kirik olnud hariduse kandja. Milline on olnud preestrite ja köstrite osa Velise kultuurielus? Vaatlen kiriku ja koguduse osa ühiskondlikus elus. Lisasin siia peatükki metropoliidi kõne ja vabariigi aastapäeva läkituse, sest need on minu arvates väga huvitavad. Kiriku kroonika satub harva tavainimese kätte ja need materjalid oleksid nagu kadunud. Lootus, et muuseumis minu uurimus külastaja kätte satub, on suurem.

Kolmas peatükk kajastab kiriku ja koguduse majanduslikku olukorda. Millised on Velise kiriku sissetulekuallikad ja väljaminekuartiklid? Minu andmed tuginevad Velise koguduse nõukogu kassaraamatule ja Harjumaa praostkonnale esitatavatele protokollidele. Aeg-ajalt ilmnevad vastuolud praostkonnale esitatud protokollide ja kassaraamatute vahel, sest on peetud eraldi kiriku ja nõukogu kassaraamatut. Uurin, kust sai kirik tegutsemiseks vajaliku sissetuleku. Võrdlen 1920. ja 1930. aastate kulude ja tulude osas toimunud muutusi ning püüan selgitada muutuste põhjusi.

Palju andmeid olen sisestanud tabelitesse. Pean nentima, et töös esitatud tabelid pole alati absoluutselt täpsed, sest erinevad materjalid annavad erinevaid andmeid. Näiteks aasta sissetulekute kohta annavad kassaraamat ja kroonikaraamat erinevaid

andmeid. 1920-1940 aastate jooksul elab Eesti majanduselu üle mitu rahareformi. 1920-1928 kassaraamatu andmed on markades ja sentides, kuid 1929. aastast alates kroonides ja sentides. Vahepeal toimus krooni devalveerumine. Seetõttu pole andmed aastate lõikes alati täpselt võrreldavad.

I. Velise õigeusu koguduse liikmed

1.1. Koguduse liikmed 1884 – 1920

Vanemate inimeste mälestustes on säilinud, et luteri usu vaimulikud noomisid sageli oma jutlustes rahvast ning ähvardasid põrgu ja kuradiga, seevastu preestrid seletasid pühakirja ja tõid näiteid rahva elust. „Apostlikku või õigesse usku minnes lubati rahvale priikool, priikirik ja vene keele õpetust.“⁷ Paljud vanemad lubasid end ja oma lapsi ristida, sest see võimaldas venestamise perioodil soodustusi.

Ametlikult registreeriti Velise õigeusu kogudus 18. juulil 1884 ja õigeusku astus kaheksa perekonda. 1885. aastaks oli koguduse liikmete arv kasvanud juba 500ni.⁸ Kogudus ehitas endale kiriku ja liikmete arv kasvas. 1916. aastal oli Velise koguduses 968 liiget. Kuna riigiusku siirdumine ei parandanud inimeste olukorda, siis soovisid inimesed sageli luteri usku tagasi pöörduda.⁹

1.2. Koguduse liikmed aastatel 1920 – 1930

1920. aastate esimese poole uurimine on raske, sest puuduvad täpsed arvud ja seetõttu on annan ülevaatliku info koguduse arvulisest ja soolisest koosseisust.

1919. aastal oli Velise vallas kokku 2172 inimest, neist 1036 meest ja 1109 naist¹⁰ 1921. aasta protokollis on kirjas, et koguduses oli 800 - 900 hinge.¹¹ Andmetest ei selgu, kas on tegemist registreeritud või registreerimata liikmetega. Arvatavasti räägiti kirikus käijatest, mitte ainult liikmetest. Arve võrreldes järeldub, et ligi pooled Velise kandi inimesed olid õigeusklikud. Järgmise aasta, s.o. 1922. aasta Harjumaa praostkonna protokollis oli kogudus 300 liikme võrra väiksem.¹² See muutus oli väga suur. Eelpool sai mainitud, et seoses Eesti iseseisvumisega usuvahetus lihtsustus. See asjaolu võis olla üks koguduse vähenemise põhjustest.

⁷ Aitsam, M., lk. 132.

⁸ Seeland, S., lk. 359.

⁹ Samas, lk. 363.

¹⁰ www.velise.ee.

¹¹ EAA. f.1655, n3, s.616.

¹² Samas.

Kui Velisele kirik ja kogudus rajati, siis oli see praktiliselt ainuke õigeusu kogudus ümbruskonnas. Inimesed tulid siia teenistusele ümberkaudsetest küladest kas jalgsi, jalgrattaga või hobusega. Aja jooksul tuli kogudusi juurde. Märjamaal loodi õigeusu kirik ja inimesed läksid Velise kogudusest ära. Vigala inimesed läksid üle luteri kogudusse.

Velise kanti tuli elama uusi inimesi. Võib arvata, et nemad ei astunud enam õigeusku ja koguduse ei saanud uusi liikmeid juurde. Samuti sai probleemiks abielu. Tihti olid abiellujad eriusulised ja üks neist pidi oma usust loobuma. Samuti võisid tekkida sugulastevahelised pinged seoses eri uskudega. Millest tuleneb nii suur koguduse vähenemine, selle kohta materjalidest otsest vastust ei leia, kuid eeltoodud järeldused olid kindlasti küllaltki olulised.

Tabel 1. Koguduse arvuline koosseis 1920-1940¹³

Aasta	Koguduseliikmete arv						Liikmemaksu tasunud liikmed			Registreerimata liikmed koguduses		
	Aasta lõpul			Muutus			M	N	Kokku	M	N	Kokku
	M	N	Kokku	M	N	Kokku						
1921			800/900									
1922			500/600									
1923			500/600									
1924			490									
1925	204	238	442			-48						
1926	204	233	437	0	-5	-5						
1927	204	233	437	0	0	0			188			
1928	201	232	433	-3	-1	-4						
1929	244	261	505	+43	+29	+72	84	106	190	62	68	130
1930	242	257	499	-2	-4	-6	67	92	159	70	74	144

Alates 1924. aastast on praostkonna protokollides olemas koguduse suurus. Samal aastal revideeris kogudust Harjumaa praost ja kiitis kogudust: „Kogudus on aineliselt kui vaimselt, võrreldes eelmiste aastatega, edusamme teinud: kirikus ja armulaua käijate arv on suurenenud.“¹⁴ 1929. aastal toimus päris suur muutus:

¹³Sillaotsa Talumuuseum: Velise Ristija Johannese Apostlik Õigeusu kiriku kroonika 1922-1940.; EAA. f 1655, n 3, s 616.

¹⁴Sillaotsa Talumuuseum: Velise Ristija Johannese Apostlik Õigeusu kiriku kroonika 1922-1940. L. 4.

kogudus kasvas 72 liikme võrra. Kui vaadata sündimust ja suremust, siis loogiliselt oleks võinud kogudus hakata vähenema. Võib-olla avaldas inimestele mõju metropoliidi külaskäik 1927. aastal ja pidulik Eesti Vabariigi aastapäeva tähistamine 1928.aastal. Samuti oli preester Pärtel silmapaistev ja arvestatav tegelane kohalikus elus.

Kui vaadelda koguduse soolist koosseisu, siis rohkem oli naisi. Kui arvata, et õigeusku astuti terve perega, siis võiks järeldada, et naisliikmeid oli peredes rohkem. Poisse sündis tüdrukutest rohkem. Usku astunud oli rohkem naisi.

Tabel 2. 1921 – 1930 koguduse sünnid ja surmad ¹⁵

Aasta	Sündinud		Ristitud				Surnud		
	M	N	KOKKU	M	N	KOKKU	M	N	KOKKU
1921	3	5	8	-	1	1	5	9	14
1922	7	5	12				6	8	14
1923	10	6	16	1	3	4	8	5	13
1924	4	3	7	1	-	1	6	3	9
1925	4	4	8	-	2	2	4	2	6
1926	8	-	8	-	1	1	7	4	11
1927	3	1	4	-	-	-	7	7	14
1928	1	2	3	-	2	2	8	10	18
1929	3	2	5	-	-	-	6	5	11
1930	1	4	5	1	1	2	1	4	5
	44	32	76	3	10	13	58	57	115

1920. aastatel oli sündinud 76 ja surnud 115 inimest, ristitud 13 inimest. Igal juhul jäi koguduse kasv negatiivseks.

¹⁵ Sillaotsa Talumuuseum: Velise Ristija Johannese Apostlik Õigeusu kiriku kroonika 1922-1940.; EAA. f 1655, n 3, s 616.

Tabel 3. Õigeusust lahkunud 1921-1930 ¹⁶

Aasta	Usust lahkunud		
	M	N	KOKKU
1921	-	1	1
1922	1	4	5
1923	2	2	4
1924	5	1	6
1925	1	2	3
1926	2	2	4
1927	3	3	6
1928	3	3	6
1929	1	6	7
1930	2	5	7
	20	29	49

Kuna usuvahetamine oli muutunud lihtsamaks, siis kajastus see ka Velise koguduse liikmete arvus. Aastas vahetas usku keskmiselt 5 inimest. Tõenäoliselt olid usuvahetuse põhjused perekondlikud.

1.3. Koguduse liikmed aastatel 1931-1939

Tabel 4. Koguduse arvuline koosseis 1931 - 1940 ¹⁷

Aasta	Koguduse liikmeid oli						Liikmemaksu tasunud liikmed			Registreerimata liikmed koguduses		
	Aasta lõpul			Muutus								
	M	N	Kokku	M	N	Kokku	M	N	Kokku	M	N	Kokku
1931	238	257	495	-4	0	-4				70	72	142
1932	237	252	489	-1	-5	-6	66	85	151	79	70	149
1933	232	248	480	-5	-4	-9	78	83	161	74	65	139
1934	231	239	470	-1	-9	-10	88	83	171	74	65	139
1935	233	234	467	+2	-5	-3	111	125	236	74	65	139
1936	241	240	481	+8	+6	+14	120	128	248	74	65	139
1937	245	239	484	+4	-1	+3	97	113	210	74	65	139
1938	245	239	484	0	0	0	58	63	121	74	65	139
1939	243	236	479	-2	-3	-5	96	119	215	74	65	139
1940												

¹⁶ Sillaotsa Talumuuseum: Velise Ristija Johannese Apostlik Õigeusu kiriku kroonika 1922-1940.; EAA. f 1655, n 3, s 616.

¹⁷ Samas.

1930. aastate kohta on olemas praostkonnale esitatud protokollid. Tabel toetubki nendele andmetele. Tabelist jäeldub, et kogudus püsis suhteliselt stabiilsena. Toimused väikesed kõikumised. Arvatavasti suurem langus toimus 1940. aastatel seoses riigivõimu vahetusega.

Huvitav on see, kui eelmisel kümnendil oli alati naisliikmete ülekaal, siis nüüd oli meeste ja naiste arv ühtlustunud.

Tabel 5. 1931 – 1940 sündid ja surmad ¹⁸

Aasta	Sündinud			Ristitud			Surnud		
	M	N	KOKKU	M	N	KOKKU	M	N	KOKKU
1931	3	2	5	1	3	4	8	3	11
1932	3	3	6	-	-	-	2	3	5
1933	-	5	5	1	-	1	4	8	12
1934	4	-	4	-	-	-	5	5	10
1935	5	2	7	-	-	-	2	4	6
1936	9	6	15	1	1	2	3	4	7
1937	4	3	7	1	2	3	2	4	6
1938	1	5	6	-	-	-	1	3	4
1939	5	1	6	-	-	-	6	1	7
1940									
			61			10			68

Nii sündimus kui suremus oli sellel kümnendil langenud. Elanikkonna kasv oli üleüldine probleem Eesti Vabariigis. libealased arutelud käisid kogu riigis.¹⁹ Kogudus oli juurde saanud 10 liiget.

¹⁸ Sillaotsa Talumuuseum: Velise Ristija Johannese Apostlik Õigeusu kiriku kroonika 1922-1940.; EAA. f 1655, n 3, s 616.

¹⁹ Eesti Vabariik 90. 2008. Lk. 61.

Tabel 6. Õigeusust lahkunud ²⁰

Aasta	Usust lahkunud		
	M	N	KOKKU
1931	1	4	5
1932	3	6	9
1933	3	2	5
1934	1	5	6
1935	1	4	5
1936	2	1	3
1937	-	3	3
1938	-	-	-
1939	2	3	5
1940			
	13	28	41

1930. aastatel jätkus usuvahetus, kuid mitte nii massiliselt, kui võinuks eeldada. Koguduses jätkasid aktiivset tegevust nõukogu esimees Anton Parnabas ja kirikuvanem Aleksei Gildemann, kes said 1932. aasta ülestõusmispühadeks kauaaegse ja hoolsa teenistuse eest tänukirja koos metropoliit Aleksandri õnnistusega. ²¹

1932. aasta koguduse nõukogu täiskogul oli arutusel huvitav küsimus naiskomitee tegevuse kohta, mis kajastub eraldi kroonika leheküljel. Võttes arvesse naiskomitee tegevuse tähtsust koguduse elus, valiti komiteesse järgmised isikud: Maria Parnabas (esinaine), Anna Jürisson (abi), Aleksandra Pärtel (kassapidaja), Marta Parnabas (kassapidaja abi), Maria Schmidt (kirjatoimetaja), Anna Siimann (kirjatoimetaja abi). Järelikult aktiveerus naisliikmete tegevus.

Kokkuvõtteks võib öelda, et Velise kogudus jäi püsima. Liikmeskond oli suhteliselt püsiv, kuid siiski vähehaaval kahanev. Koguduse liikmete kahanemise arvatavad põhjused olid õigeusu kiriku tähtsuse vähenemine, perekondlikud suhted, üldine usu tähtsuse vähenemine noorte seas.

²⁰ Sillaotsa Talumuuseum: Velise Ristija Johannese Apostlik Õigeusu kiriku kroonika 1922-1940.; EAA. f 1655, n 3, s 616.

²¹ Sillaotsa Talumuuseum: Velise Ristija Johannese Apostlik Õigeusu kiriku kroonika 1922-1940. L. 14.

II. Velise õigeusu kiriku roll kohalikus elus

2.1. Usuelu

„Eesti Apostliku Õigeusu kiriku eesmärk on: ühendada oma kogudusi ristiusus õpetuses ning tõsises ja elavas usus Jumalasse Jumalasõna ja usuliste talituste – Jumalateenistuste, sakramentide ja palveteenistuste abil, et ühiselt areneda ja edeneda hingelunastuse töös, südame ja vaimuhariduses, kristlikus kõlbluses ja heategevuses.“²²

Järgnevas peatükis vaatlen koguduseliikmete osavõttu kiriku usulistest toimingutest, tähtsamatest sündmustest koguduse elus ja üldse kiriku rollist Velise piirkonnas. Kuidas muutus inimeste suhtumine kirikusse?

Tabel 7. Usulised toimingud²³

Aasta	Leeris käinud			Armulaual käinud			Laulatatud
	M	N	KOKKU	M	N	KOKKU	PAARID
1921			10			130	4
1922	-	-	-	67	94	161	1
1923	8	10	18	75	124	199	2
1924	-	-	-	80	124	204	-
1925	6	10	16	85	120	205	6
1926	-	-	-	89	129	218	2
1927			13	70	115	185	2
1928	-	-	-	74	122	196	1
1929	11	13	24	73	117	190	3
1930	-	-	-	70	108	178	2
			81				23 paari
Aasta	Leeris käinud			Armulaual käinud			Laulatatud
	M	N	KOKKU	M	N	KOKKU	PAARID
1931	4	5	9	54	91	145	7
1932	-	-	-	53	73	126	4
1933	7	13	20	56	84	140	4
1934	-	-	-	59	81	140	2
1935	1	12	13	96	98	194	1
1936	6	1	7	58	82	140	6
1937	3	4	7	61	83	144	2
1938	-	-	-	42	78	120	1
1939	-	-	-	43	51	94	-
1940	4	5	9				
			65				27 paari

²² Sillaotsa Talumuuseum: Eesti Apostliku-õigeusu Kiriku põhimäärus.

²³ EAA. f 1655, n 3, s 616; Sillaotsa Talumuuseum: Velise Ristija Johannese Apostlik Õigeusu kiriku kroonika 1922-1940.

Põhilise teabe koguduse usuelu kohta sain praostkonnale esitatud aasta protokollidest. Tavaliselt pidas preester õhtuteenistust 4 korda aastas: jaanuari alguses, lihavõtete ajal, 24. ja 31. detsembril. Hommikuteenistuste ja liturgiatega arv oli kõiguv - 20 - 40 korda aastas. Surnuaiapäeva oli 24. juunil, s.o. kiriku nimepäeval. Sõltuvalt aastast toimusid lasteteenistused ja leeripühad.

Perekonnaseisuseaduse põhjal oli preestril õigus ja võimalus registreerida abielusid. Tingimuseks oli preestri eesti keele mõistmine nii kõnes kui kirjas. Siseministeriumi administratiivosakond registreeris preestri ametnik-vaimulikuks. Iga preester pidi teavitama ministeriumi, millal olid tema vastuvõtuajad.²⁴

Tavaliselt oli kirikus palvetajaid 20 - 50, suuremate pühade aegu aga tunduvalt rohkem inimesi - 200 - 300. Kui võrrelda koguduse arvu ja armulaual käijate arvu, siis see vahe on väga suur. Järelikult olid õiged protokollimärked selle kohta, et inimeste usutunne oli nõrgapoolne, kirikuskäimine keskmine, 1930. aastate lõpul lausa loid. Samas viidati, et vanemate inimeste usutunne oli tugev. Otsest Jumala salgamist leidis vähe, kuid oli märgata ebausku kasvu.

Koguduse piirkonnas asusid lahkusuliste kogudused, kuid üldjuhul ei mõjutanud need oma tegevusega õigeusu kirikut. Aeg-ajalt oli nende tegevuse mõju siiski märgata, eriti 1930. aastate lõpus. Koguduseliikmete suhted teiseusulistega olid sõbralikud. Preestrite suhted teise usu kirikutegelastega olid pigem tagasihoidlikud, mõnikord ka märgitud sõbralikud suhted.

Liikumine luteri usust õigeusku oli peaaegu olematu, oli üks kirjalik märge, et inimene tuli tagasi õigeusku. Elukoha vahetusega seotud õigeusu koguduste vahetamine oli tavalisem. Aastatel 1928 - 1939 oli 31 juhtumit, kus tuldi või mindi uude õigeusukogudusse.²⁵

Lähimad õigeusukirikud asusid Märjamaal 20 km ja Uduveres 28 km, luteri kirikud Vana-Vigalas 25 km ja Märjamaal 20 km kaugusel. Õigeusu koguduste vaheline koostöö toimus edukalt. Kui Velise kogudus oli preestrita, siis teenis siin Märjamaa preester.

²⁴ ERA. f 14, n 2, s 1810.

²⁵ EAA. f 1655, n 3, s 616.; Sillaotsa Talumuuseum: Velise Ristija Johannese Apostlik Õigeusu kiriku kroonika 1922-1940.

Praostkonna nõukogu soovitas Märjamaa ja Velise kogudustel tähtsatel päevadel – näiteks surnuaiapäeval, kiriku nimepäeval - ühiseid jumalateenistusi ühise koori ja rahva laulmisega pidada. 24.juunil 1923 peetigi Velisel kiriku nimepäeval ja surnuaiapäeval ühine pidulik jumalateenistus.²⁶

Pärast kommunistide ebaõnnestunud mässukatset 1924. aasta 1. detsembril peeti kirikus 14. detsembril tänapalve isamaa pääsemise eest.²⁷

Head suhted olid luteri kogudustega. Ühiselt Vigala luteri kogudusega õnnistati Vigala seltsimaja 5. augustil 1928 ja septembris Nurtu koolimaja. Õnnistamisel esinesid kummagi koguduse koorid.²⁸ 1933. aasta Velise kiriku nimepäeval olid külalisteks Märjamaa preester D. Samardin ja Kergu preester V. Talomees. Lisaks Velise ja Märjamaa koorile esines Pärnu Issanda Muutmise kiriku koor. Kontserdi organiseeris naiskomitee.²⁹ Koos avati Vigala kihelkonna Vabadussõjas langenute mäletussammas. Mälestusmärgi pühitses Velise õigeuspreester A. Pärtel.³⁰

23. juunil 1936 avati Velisel kirikuaias 1905. aasta sündmustes langenutele mälestuskivi.³¹

Leeriõpetuse saajate arv oli väike. Leeriõpetus toimus tavaliselt üle aasta. Ärajäämise põhjused olid kas alalise preestri või soovijate puudumine.

Velise koguduse kalmistu avati 1888. aastal koos kiriku krundi saamisega. Enne seda maeti siinse koguduse liikmeid Vigalasse, kuid sealse pastoriga tekkisid pahandused.³² Kalmistu eest hoolitseti. 1922. aastal märgiti, et kalmistu aed oli ära parandatud.³³ Surnuaiaga seotud küsimustega – korraldamise ja korrastamisega - tegeles kiriku nõukogu. 1924. aastal võeti vastu otsus: kui mõni koguduse liige tahtis eraldi matmispaika, siis maksis ta ruutsülla eest 100 marka. Reas matmine oli ilma

²⁶ Sillaotsa Talumuuseum: Velise Ristija Johannese Apostlik Õigeusu kiriku kroonika 1922-1940. L.2.

²⁷ Samas, l. 5.

²⁸ Samas, l. 11.

²⁹ Samas, l. 18.

³⁰ Samas, l.19.

³¹ Samas, l. 21.

³² Seeland, S., lk. 366.

³³ Sillaotsa Talumuuseum: Velise Ristija Johannese Apostlik Õigeusu kiriku kroonika 1922-1940. L. 1.

maksuta. Mitteliikmetele maksis koht 250 marka.³⁴ 1924.aasta aktis anti kalmistule hinnang – korras.³⁵ 1928. aastal osteti ilupuid surnuaeda istutamiseks.³⁶

2.2. Tähtsamad sündmused koguduse elus

Olulised olid alati preestri valimised. Kauaaegne Velise koguduse preester oli Andrei Pärtel. Tema oli lõpetanud Riia Vaimuliku Seminari 2. juunil 1892. aastal. Ta pühitseti Velise koguduse preestriks 2. novembril 1895, vahepeal oli suunatud Jõõpre õigeusu kirikusse. 13. novembril 1922. aastal valiti ja kinnitati Velise koguduse preestriks, kus ta teenis seda kogudust kuni 15. oktoobrini 1934, siis läks seoses tervisega pensionile. Pärtel oli aastatel 1922 - 1928 Velise 6-klassilise Algekooli õpetaja.³⁷

1927. aasta tähtsaimaks sündmuseks oli metropoliit Aleksandri külaskäik, kus ta tutvus koguduse vaimse ja materiaalse seisukorraga. Kõrge külaline saabus 4.septembri õhtul. Kogudus koos preesteriga ootas teda kirikus, kus ta pidas õhtupalve. Pärast palvet andis ta edasi tervitused teistelt Harjumaa kogudustelt, soovis rahu „mis ülem on kui kõik mõistus“, selgitas piiskopliku õnnistuse tähtsust ja õnnistas rahvast. Järgmisel päeval, 5. septembril pidas ta liturgiateenistuse, millest võtsid osa Harjumaa praost J. Ümarik, Märjamaa preester M. Preimann ja kohalik preester A. Pärtel. Rahvast oli umbes 350 inimest. Jumalateenistuse lõpul soovis oma kõnes, et „rahvas oma kogudusele truuks jääks, rahus, armastuses ja üksmeeles püüaksid Kristuse õpetust täita ja Temast antud lunastuse abinõudest – sakramentidest osa võttes, igavese eesmärgi poole tõttaksid. Vanad hallpead, kellele võib varsti surmatunnike kätte jõuda, püüdku nõnda elada, et elu lõpul võiksid öelda: Issand, nüüd lased... Keskealised, kellel veel jõudu käes, tehku virgasti tööd Issanda viinamäel, pruukigu neile antud talente kasuga – omale igavest varandust taevariigi jaoks korjates, juhatagu ka noori ja lapsi oma sõna ja eeskujuga Jumala tundmisele ja temale meelepärasele elule. Lapsed olgu sõnakuulelikud ja tänulikud oma vanemate vastu, kasvagu tarkuses – mitte üksnes ilmalikus tarkuses, vaid ka jumalikus tarkuses – jumalakartuses, mis kõige asjale kasu

³⁴ Samas, l. 3.

³⁵ Samas, l. 4.

³⁶ Sillaotsa Talumuuseum: Kassaraamat. L.5.

³⁷ Sillaotsa Talumuuseum: Ülempreester Andrei Pärteli teenistuskiri.

toob.“ Peale kõnet lauldi palju aastaid metropoliidile, Eesti Vabariigi valitsusele, kaitsevæele, koguduse tegelastele ja kogu rahvale. Samuti peeti meeles langenud sõjamehi. Miks ma sellest sündmusest nii põhjalikult kirjutan? Ma arvan, et see külaskäik mõjutas väga tugevalt kohaliku rahva elu. Õhtupoolikul revideeris metropoliit kogudust. Järgmisel päeval lahkus ta Veliselt kirikukellade helina saatel.³⁸

1928.aastal tähistati pidulikult Eesti Vabariigi 10. aastapäeva. Hommikul helistati kelli, koolimajas peeti pidulik aktus, kirikus tänujumalateenistus, kus loeti ette Riigikogu läkitus Eesti rahvale, kus meenutati raskusi, millega tuli võidelda Vabariigi rajamisel; mida oli saavutatud riiklikul, majanduslikul ja kultuuri alal 10 iseseisvusaasta kestel; mida võib loota tulevikus. Seejärel luges preester metropoliit Aleksandri läkituse õigeusu kogudustele, kus metropoliit kutsus meelde tuletama raskusi ja takistusi kiriku elus ja seda, kuidas neist Jumala õnnistusel ja koguduse tegelaste kaasabil üle saadi. Leiti, et puudusi ja raskusi on veel ja sellepärast tuleb usklikel üksmeelselt armastusega väsimatult edasi töötada. Pärast jumalateenistust kirikus toimus õuel kaitseväge paraad kõnedega ning õhtul koolimajas pidu.³⁹

1931. aastal liitus kogudus Ülemaailmse Naiste Rahu ja Vabaduse Liiga algatusega koguda sõja vastu allkirju. Need saadeti Londonisse desarmeerimise konverentsile. Sel puhul pühitseti Velise kirikus 29. novembri pühapäeva rahupäevana. Preester oma jutluses selgitas rahu vajalikkusest ning soovitas märgukirjale alla kirjutada.⁴⁰

2.3. Haridus

25. aprillil 1845 kinnitas tsaar Riia õigeusu piiskopile uue instruksiooni, mille 9. punkti kohaselt tuli avada kihelkonnakool iga õigeusu kiriku juurde. Täpsema korralduse määrasid kindlaks 1. mail 1850 välja antud korraldus. See kordas eelnevat, kuid lisaks nägi ette abikoolide rajamist nende laste jaoks, kes elasid kirikutest kaugemal ega saanud seetõttu kihelkonnakoolis käia.⁴¹

³⁸ Sillaotsa Talumuuseum: Velise Ristija Johannese Apostlik Õigeusu kiriku kroonika 1922-1940. L.8- 10.

³⁹ Samas, l. 8-9.

⁴⁰ Samas, l. 14-15.

⁴¹ Seeland, S., lk.167.

Aastail 1883 - 1885 siirdusid paljud Velise piirkonna elanikud luteri usu kogudustest õigeusku, mis oli tollal riigiusk, mille tõttu asutati 1884. aasta kevadel Velisele õigeuskool, kuid kogudus alles 18. juulil 1885. Kihelkonnakooli asutamine tõi endaga kaasa uut hoogu. Õigeusuliste lastel oli keelatud käia luteri usu koolides ja sellepärast tulid Velisele kokku kõik ümbruskonna usuvahetajate lapsed ka väljastpoolt vallakooli piirkonda. Õpilaste arv kasvas üle 80. Lisaks avati abikool Vigalasse.⁴²

Koolil oli alguses hea maine, sest õpetati vene keelt ja õpetajad olid kõrge haridustasemega. Vastu võeti ka luteriusulisi, kes pärast vallakooli tulid Velisele vene keelt õppima ja vastasid oma teadmistega kooli astumise nõudmistele. Kooli juhatajateks olid pärastised preestrid, kes ka tunde andsid. Vanemaid kooliõpetajaid ja preestriameti kandidaate nimetati kõstriteks. Köster abistas preestrit, tegeles kooriga. Koolisaalis korraldati näitemänge ja lauluharjutusi ning nende tuludega suurendati ruume ja osteti õppevahendeid.⁴³

Õigeusuliste oli õppimine tasuta, luteriusulised aga maksid 3 rubla aastas. Esimene lend lõpetas 1888/89. aastal ning neist omandasid 4 hiljem kõrgema hariduse, mis oli tollal haruldane ja näitas kooli kõrget taset. Siin on alghariduse saanud näiteks Jaan Raamot – Eesti Ajutise Valitsuse põllutöö- ja toidlustusminister, Joann Paavel – Petseri Vaimuliku Seminari rektor, Anton Uesson – Tallinna linnaeapea, Tõnis Karell – Tehnika Ülikooli õppejõud Venemaal, Jaan Rumma - geograaf jt.⁴⁴

Eesti omariikluse tulekuga läks Velise kihelkonnakoolimaja Velise koguduselt üle Velise vallavalitsusele. Eesti Vabariigis kehtestati eestikeelne kooliharidus ning usuõpetus polnud enam kohustuslik õppeaine. Et õpikaste arv oli 20. sajandi alguses tunduvalt vähenenud, liideti 1919/1920. õppeaastaks Velise vallakool ja apostliku usu kihelkonnakool üheks kõrgemaks rahvakooliks.

Tabel 8. Õpilaste arv koolis 1886 - 1911.⁴⁵

1886	1890	1895	1900	1902	1911
96	61	40	55	54	35

⁴² Looiring, A. Velise algkool“ 1839-1884-1934. Tartu 1934. Lk.11.

⁴³ Aitsam, M., lk.164.

⁴⁴ Seeland, S., lk.217.

⁴⁵ Samas, S. lk.220.

1920. aastast hakkas kehtima uus algkooliseadus, mis määras kohustuslikuks neljaklassilise hariduse. Kooli juhatajaks valiti endine kauaaegne kooliõpetaja Th. Schmidt (Saimre). Koos õpetajaga elas edasi ka koolivaim ning kooli tase oli jätkuvalt kõrge.⁴⁶ Lapsevanemad soovisid siiski usuõpetuse jätkamist.⁴⁷ 17.- 19. veebruaril 1923. aastal toimus Eestis esimene rahvahääletus, kus oli küsimuseks avalike algkoolide seaduse muutmise: kas lülitada usuõpetus õppekavasse või mitte. Rahvahääletuse tulemusena lülitati usuõpetus jälle algkooli õppekavasse.⁴⁸

Suhtumist õigeusku näitab Haridusministeeriumi määrus 6. detsembril 1924. Seal kuulutati 25. märts – paastumaarjapäev – pühaks ning lubati pühitseda 8., 14. ja 21. novembrit, kui koolis on vähemalt 80% õigeusulisi õpilasi.⁴⁹

2. 4. Koguduseliikmete ühiskondlik tegevus

Maakohale oli iseloomulik, et aktiivsed elanikud tegelesid kõigega. Velise valla ühiskondlikku elu uurides kordusid ühed ja samad nimed.

Velisel oli väga tegus Parnabaside suguvõsa. Neist aktiivseim Anton Parnabas oli kogu vaadeldava aja jooksul kiriku nõukogus. Ta oli nii koguduse nõukogu esimees kui ka kassapidaja, teda oli usaldatud täie õigusega ametkondades asju ajama. A. Parnabasi ülesandeks sai ka kirikumaadega tegelemine. Kristohvri talus, kus peeti enne kiriku ehitamist kiriklikke talitusi, elas kirikuvanem A. Gildemann. Vaadeldaval perioodil korduvad järgmised nimed: Jaan Limberg, Georg Kusmin, Aleksander Veide, Madis Seeland, Madis Matiisen, J. Palm. Kirikumehe kohusetäitjana jätkas tegevust Jüri Sinikas.

Õigeusu kogudusega oli kõige otsesemat seotud naiskomitee. 1932. aastal tehti märke Harjumaa praostkonna protokollis: naiskomitee muretses kirikule aujärje, ohvri laua, analoogide lauade katted, preestri sinisest siidripsist teenistusriided, altari vaheteki ja põrandariide koguhinnaga 105 krooni.⁵⁰ Konkreetne viide naiste tegevusele

⁴⁶ Samas, lk. 222.

⁴⁷ EAA. f 1913, n 1, s 21.

⁴⁸ Eesti Vabariik 90, lk. 62.

⁴⁹ Sillaotsa Talumuuseum: Velise Ristija Johannese Apostlik Õigeusu kiriku kroonika 1922-1940. L. 5.

⁵⁰ Sillaotsa Talumuuseum: Harjumaa Praostkonna Velise Apostliku Õigeusu Kiriku protokoll 1933.

oli olemas järgmise kolme aasta protokollides. Enamasti toodi välja nende rahaline abi kogudusele.

Komitee korraldas üritusi, mille eesmärk oli raha teenimine koguduse heaks. Nad korraldasid aastas 3-5 teeõhtut. Rahvas tuli kokku, tehti süüa, võeti kaasa käsitööd, tööriistu vmt. ja korraldati oksjon. Lisaks saadi tulu kutsekaartidest, loosimisest, kingitud rahast, ülejäänud toiduainete müügist. Ühe teeõhtu tulu võis olla ligi 70 krooni. Jaanipäeval, s.o. kiriku nimepäeval ja surnuaiapäeval, organiseeris naiskomitee kontserdi, siis müüdi kontserdikavasid, surnuaial laululehti, väljas oli einelaud. Lisaks korraldasid nad näitemüüke tulu saamiseks. Nende kulutused olid otseselt seotud ürituste korraldamisega: toiduainete ostmine, pillimeeste arved, kooride sõidukulud, kogudusele asjade muretsemine, remontimine, tuletõrje valvetasu.⁵¹ Komitee rahaline seis kajastus koguduse kassaraamatus. 1932. – 1939. aastani oli olemas korralik naiskomitee kassaraamat.

Velisel oli kaks koori. Üks tegutses luterliku vallakooli⁵² juures ja laulmas käisid luterlased. Teine käis koos kihelkonnakoolimajas, raamatukogu seltsi juures. Siin laulsid põhiliselt õigeusulised, kuid seltsi tegevuse hoogustumisel tuli siia palju luterlasi. Aktiivsemad liikmed käisid koos harjutamas. Tegelikult osalesid teenistuse ajal koorilaulus kõik koguduse liikmed.

Kindlasti mõjutasid Velise külaelu kohalikud preestrid. Eespool oli juttu preester A. Pärtelist. Tema abikaasa Aleksandra Pärtel oli aktiivne naine, kes osales naiskomitee tegevuses. Preestrite tegevuses oli vahel ka probleeme. 2. märtsil 1939. aastal oli Harjumaa praost ülempreester Chr. Wink oma ettekandes metropoliidile kirjutanud järgmist: „Sisemine elu viimase kahe aasta jooksul on raske ja kannatada saanud. Süüdi kaks viimast preestrit Värk ja Viherpuu. Värgi rutuline lahkumine on tekitanud paha tunde. Otsib kohta, kus rohkem makstakse. Viherpuu on veel suurema hoobi kogudusele andnud. Alkoholi mõju all saates toime hullumeelseid tegusid. Kainena korralik inimene, kuid viina aurude all vastutusvõimeta. Kõrvaldas koguduse rahasid.“⁵³ Huvitav on see, et preester Vladimir Viherpuu pöördus 17. oktoobril 1938 EAÕK Sinodi poole Georg Kusmini segakaupluse pärast. Temal oli suur mure, et kauplus, mis

⁵¹ Sillaotsa Talumuuseum: Velise ap. õigeusu kog. Naiskomitee Kassaraamat.

⁵² Seeland, S., lk. 230.

asus kiriku ja kooli läheduses, müüs alkoholi ja see ei olnud tema arvates sobilik ning rikkus kasvava noorsoo moraali.⁵⁴

Õigeusu kirik tegeles ka sotsiaaltööga. Eriti hakati sellele tähelepanu pöörama 1930. aastatel. 4.märtsil 1938.aastal saadeti kogudustele Sinodi kiri, et preestrid pidid esitama sotsiaaltöö aruande.⁵⁵ Velisel oli sellega probleeme ja aruanne oli saatmata. 1938. aastal esitas preester sotsiaaltöö aruande, mis koosnes kahest osast: kinnine ja lahtine hoolekanne. Aruandes märgiti, et kinnise hoolekande raames tegeldi Velise koguduse vanade inimestega. Hoolealuseid oli 6 ja nende ülalpidamiseks olid kulud 600 krooni. Lahtise hoolekande kaudu said abi 35 isikut, kellele kulutati 175 krooni 40 senti. Lisaks korraldati korjandus abivajajate heaks.⁵⁶

Kokkuvõtteks järeldub, et vähem kui pooled koguduse liikmetest olid usuliselt aktiivsed. Nad võtsid osa teenistustest, käisid armulaua ja palvustel. Leeris käijate arv ja laulatuste arv oli väike ja siit saab järeldada, et noori liitus kogudusega vähe. Ka armulaua käijate arv vähenes tunduvalt 1930. aastate lõpuks. See annab märku kiriku usulise mõju kahanemisest.

Kiriku poolt korraldatavad üritused olid rahvarohked. Näitemüükidel osales alati palju inimesi ja kiriku nimepäeva kontserdid oli populaarsed. Võib oletada, et kirikul oli ja jäi oma roll kohalikus elus.

⁵³ EAA. f 1913, n 1, s 21.

⁵⁴ Samas.

⁵⁵ Sillaotsa Talumuuseum: EAÕK Sinod Kiri Harjumaa praostile.

⁵⁶ Sillaotsa Talumuuseum: Aruanne sotsiaaltöö üle 1938.aastal.

III. Koguduse majanduslik olukord

3.1. Koguduse majanduslik olukord 1920.aastatel

3.1.1. Sissetulekud

Kassaraamat algab sissekirjutisega 1923. aastast. Selle aasta sissetulek oli ainult näitemüügist. Kindlad sissetulekuallikad läbi aastate olid küünalde müük ja taldriku-korjandus. Need tulud jooksevad suhteliselt püsivate summadena.

1922. aastal määras Velise kiriku nõukogu kindlaks preestri palga. „Iga maapidaja, kellel on 10 tiinu ehk rohkem maad kasutada, on kohustatud maksma preestrile palgaks: 1 puud rukist, 1 puud otra, 2 p. kartuleid, 3 p. heinu, heinte asemel võib ka rahas maksta – 40 m puud ja 1/8 s põletispuid; maapidajad, kellel alla 10 tiinu maad on, maksavad poole ülemal nimetatud normist. Mittemaapidajad alates 20 aasta vanaduselt maksavad 75 s rahas.“⁵⁷ 1925. aastal tehti muudatusi kirikuteenrite palgaraha saamise korras. 1925. aastal otsustati, et iga täiskasvanud liige peab maksma 180 marka, millest 100 marka läks preestrile, 50 marka köstrile ja 30 marka kirikumehele. Peale selle maksis iga maapidaja veel ühe puuda vilja.⁵⁸ Sealt alates vastav summa tõusis. Andmed näitavad, et kõik liikmed ei maksnud korralikult maksu.

1922. aastal pidid kõik koguduse liikmed endale võtma liikmekaardi. See kaart kindlustas tasuta kiriklikud talitused. Mitteliikmetelt võeti kolmekordne maks.⁵⁹ Maksma pidi surnuaiakoha eest.

Velise vallavalitsuselt saadi kooliõpetaja ja klassitoa üüriraha. 1920. aastatel kasvas järjest küünalde müük. Kiriklikud talitused ei ole märgitud tuluallikatena. Välja toodud on surnuaias matmisplatside eest saadav tulu.

⁵⁷Sillaotsa Talumuuseum: Velise Ristija Johannese Apostlik Õigeusu kiriku kroonika 1922-1940. L. 1.

⁵⁸ Samas, l. 6.

⁵⁹ Samas, l. 1.

Tabel 9. Sissetulekud 1920 – 1930 ⁶⁰

Aasta	1920	1921	1922	1923	1924	1925	1926	1927	1928	Kokku	1929	1930	Kokku
Liikmete arv			500-600	500-600	490	420	437	437	433		505	499	
Liikmemak-su summa (maksjate arv)					676m	3076m	4780m (205)	4120m (188)	5380m	18 032m	60.20kr	47.00kr	107.2kr
Küünalde müük	211.50m	462m	1370m	3338m	3386m	3725m	4724m	4172m	6098m	27 486.50m	56.25kr	44.53kr	100.78kr
Taldriku korjandus	206.60m	2983.50m	1671m	2971.50m	2514,50m	3424.50m	3057m	3509m	3783m	24 120.60m	43.19kr	36.40kr	79.59kr
Maarent			5200m							5200m			
Korteri üür			700m			5988,00m	5988m	6000m	5970m	24 646m	59.80kr	67.85kr	127.65kr
Kingitused		1.55m		405m						406.55m			
Era-korralised	809.30m	100m								909.30m	13.40kr	6.65kr	20.05kr
Surnuaed						450m	650m	150m	1150m	2400m	10.50kr	5.50kr	16. kr
Kirjanduse müük		690m								690m	13.50kr		13.50kr
Näitemüük		11137.50m		44 250.50m	29 575,50m		31 721m			116 684.50m			
Tulud okku ilma jäägita			8941.m	50 965m	36 152m	16663.50m	50 920.m	17 951 m	22 381 m	203 973.50m	256.84kr	207.93kr	464.77kr
Eelmise aasta ülejääk	436.50m	122m	12 048.75m	1344.75m	7440.25m	6015.75m	6015.75m	18 523m	23 220m		266.13kr	195.32kr	
Kokku	1663.90m	15496.55m	20 989.75m	52 309.75m	43 592.25m	22 679.25m	56935.75m	36 474 m	45 601 m	424548.95m	522.97kr	403.25kr	929.54kr

⁶⁰ Sillaotsa Talumuuseum: Velise Ristija Johannese Apostlik Õigeusu kiriku kroonika 1922-1940.; EAA. f 1655, n 3, s 616.

3.1.2. Väljaminekud

Vaadates koguduse kulusid, siis aasta lõpus oli alati ülejääk. Järelikult oskas kirik hästi majandada või oli kokkuhoidlik. Põhiliselt kulus raha palkadele ja remonttöödele.

Tabel 10. Kulud remonttöödele

Aasta	Remonttööd	Summa
1923	Katuse värvimine Preestrimaja köögi värvimine Korstnate parandamine Kiriku majade remonttööd	32 000 m 750 m 450 m 785
11924	Kiriku põranda värvimine Sindlid	600 m 20 000 m
1925	Remonttööd preestri majas	5567 m
1926	Sindlid Kirikuvärvate värvimine Katusepanek	17 000 m 200 m 2730 m
1927	Maja vundamendi, kirikutrepi ja katuse parandustööd	1165 m
1929	Kirikuteenri elumaja korstna ja sauna parandamine	60 krooni
1930	Köstri korteri ukse ja pliidi parandamine, kiriku aknaraami valmistamine.	17 krooni

Tõin tabelina aastate kaupa välja suuremad remondiga seotud kuluartiklid. Nagu näha, olid need hoonete korrastustööd, lisaks materjali ostmine ja väiksemad remonttööd.

Püsiv makse oli kiriku keskvalitsuse toetusraha. 1925. aastal palus kogudus keskvalitsuse ja praostkonna toetusrahasummat, mis oli 5600 marka, vähendada. Põhjendati, et sissetulekud olid väikesed ja raha kulus hoonete remondiks. Praostkonnalt saabus põhjalik vastus, milles keelduti summa vähendamisest.⁶¹ Tabelis on näha, et toetussumma keskvalitsusele kasvas.

Alates 1923. aastast võeti tõsiselt ette maaprobleemid. 1923. aastal tegi Sinod Velise kogudusele ülesandeks koguduse päralt olevad kinnisvarad kiires korras koguduse nimele kinnistada. Täiskogu volitas asju ajama Anton Parnabase. Seoses

⁶¹Sillaotsa Talumuuseum: Velise Ristija Johannese Apostlik Õigeusu kiriku kroonika 1922-1940. L. 6.

sellega kasvasid kulutused. 1926. aastal saatis Harjumaa praost kirja, milles soovitati esitada palve Põllutööministeeriumi Maakorralduse Peavalitsuse ja Metsade Peavalitsusele, et saada luba, mis võimaldaks maad koguduse nimele kinnistada. Vastus tuli augustis ja teatati, et kuna tegemist pole rüütlimõisa omanikelt ostetud maaga, siis tuli kinnistamiseks pöörduda notari ja kinnistusjaoskonna poole. Ette öeldes oli kiriku maa küsimus ülal 1938. aastani.⁶²

Tabelis on eraldi välja toodud mitmesugused kulud. Toon näiteid, millised need võisid olla: preestri või nõukogu liikmete sõidukulud, lambiõli ostmine, toiduained, kirikukella nõör, kantseleikulud, kingitus metropoliidile, kirikuraamatud jmt.

Kokkuvõtteks 1920. aastatel olid peamised hoonetega seotud kulutused, kirikutöötajate palgad ja keskvalitsusele makstavad toetusrahad.

⁶² Samas, 1.7.

Tabel 11 Väljaminekud 1920 - 1930⁶³

Aasta	1920	1921	1922	1923	1924	1925	1926	1927	Kokku	1928	1929	1930	Kokku
Küünalde ostmine	615m	1320m							1935m		40kr	16.80kr	56.18kr
Kirikuteenistuste ja talituse kulud	610m	412m							1022m		22.53kr	20.65kr	43.18kr
Palgad ja toetused						3076m	6624m	400m	10100m	60kr	60.00kr	60.00kr	120kr
Kinnisvara kulud, remont Kinnistamine				36900m 500.00m	27 283.00m	6377m	21 695m	3407m	96162m	26.18kr	86.95kr	53.10kr 17.24	184.47kr
Velise valla tulekassa				665m		1000m	625m		2290m	5kr	1.38kr	2.63kr	9.01kr
Kirjanduse ost	100m	184m							284m		15kr	1,50kr	16,50kr
Võla maksmine		255m		593.50m					848.50m				-
Mitmesugused kulud	207m	1717m		467.00m	1000.00m	200m	1300m		4891m	6kr	46.79 kr	35.00kr	87.79kr
Kiriku keskvalitsuse toetusraha		1400m		2007m	2830m	1000m	2000m		9237m		40kr	40.00kr	80kr
Surnuaia korrashoid									-		15kr		15.kr

⁶³ Sillaotsa Talumuuseum: Velise Ristija Johannese Apostlik Õigeusu kiriku kroonika 1922-1940.; EAA. f 1655, n 3, s 616.

3.2. Koguduse majanduslik olukord 1930. aastatel

3.2.1. Sissetulekud

Kindel sissetulek oli liikmemaks, mis oli vahemikus 50 – 180 senti. Keskmise sissetulek liikmemaksu pealt aastas oli 284 krooni. Andmed näitavad, et ainult pooled liikmed tasusid liikmemaksu. Jätkuvalt olid kindlad tuluallikad küünalde müük ja taldrikukorjandus. Saadi tulu korteriüürist eraisikutelt, konstaablilt, Velise vallalt kooliõpetaja ning klassiruumi üüriraha. Enamasti peeti kord aastas näitemüük, mida korraldas naiskomitee. Need olid ühekordsed summad, kuid piisavalt suured.

Lääne-Eesti Ühispanga Velise Apostliku Õigeusu Kiriku arveraamatust oli näha, et 1934. aasta 7. juulil maksis A. Parnabas sisse 300 krooni hoiusega kasu teenimise eesmärgil. 1938. aasta tuludes ongi protsent pangalt 48 krooni ja 3 senti.⁶⁴ 1938. aastal kajastub kassaraamatus esmakordselt suur pangalaen ja laenu eraisikutelt: Mai Matiisen 180 kr, Ann Olde 20 kr, Georgi Ristla 500 kr.

1938. aasta tulud olid suured, sest müüdi kinnisvara. Lisaks erakorralised tulud, mõned näited: vaimuliku kooli heaks, raudkivide müük, Angerja kirikule müüdüd küünlajalg, kiriku õueplatsi kasutamise eest, ristikeina müük.

1930. aastal täitus metropoliit Aleksandril 10 aastat Eesti Apostliku Õigeusu Kiriku juhina. Talle kingiti pildialbum ja hõbedane plaat. Selleks kulunud summa koguti annetuste kogumise teel.

⁶⁴Sillaotsa Talumuuseum: Lääne-Eesti Ühispank Jooksev arve nr.3495.

Tabel 12. Sissetulekud aastatel 1930-1940 ⁶⁵

Aasta	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938	1939	1940	Kokku
Liikmete arv (maksjate arv)	495	489	480	480	467	482 (247)	484 (210)	484 (121)	486 (215)		
Liikmemaksu summa	43.50kr	36.10kr	43.95kr	47.00kr	442.00kr	480.60kr	446.2kr	253.60kr	604.20kr	447.20kr	2844.35kr
Küünalde müük	49.07kr	31.25kr	55.75kr	51.10kr	61.48kr	61.26kr	59.10kr	67.00kr	67.20kr	54.40kr	557.61kr
Taldriku – korjandus	34.97kr	28.31kr	36.78kr	35.95kr	35.60kr	47.80kr	48.85kr	57.92kr	43.83kr	57.90kr	427.91kr
Maarent								20kr			20kr
Kinnisvara (üür, müügid)	69.88kr	84.85kr	50kr	84.25kr	68.35kr	60kr	60kr	119.50kr	190.80kr	90.60kr	878.23kr
Erakorralised	83.20kr	50s		15kr					37.98kr	6.14kr	142.82kr
Surnuaed, talitlused	1kr	-	4kr	2.50kr	4kr	6.50kr	3.50kr	9.00kr	13.45kr	29.70kr	73.65kr
Kirjanduse müük					10.94kr			25.60kr	25.60kr	34.15kr	96.29kr
Näitemüük	296.13kr			290.98kr			293.40kr	420.04kr	383.69kr	474.46kr	2158.87kr
Annetused						2.50kr	1.00kr				3.50kr
Laen								817.00kr			817.00kr
Naiskomitee toetus								300kr			300.00kr
Müügitulud								1000kr			1000.00kr
Tulud kokku (ilma jäägita)	577.75kr	181.01kr	190.48kr	526.78kr	622.37kr	658.66kr	912.05kr	3089.66kr	1366.75kr	1194.55kr	9320.06kr
Eelmise aasta ülejääk	156.33kr	524.22kr	489.09kr	173.64kr	502.19kr	415.27kr	652.71kr	846.34kr	107.85kr	132.10kr	
Kokku	734.08 kr	705.23kr	679.57kr	700.42kr	1124.56kr	1073.93kr	1564.76kr	3936.00kr	1474.60kr	1326.65kr	18667.2

⁶⁵ Sillaotsa Talumuuseum: Velise Ristija Johannese Apostlik Õigeusu kiriku kroonika 1922-1940.; EAA. f 1655, n 3, s 616.

3.2.2 Väljaminekud

Suuremaid väljaminekuid nõudsid palgad ja kinnisvara.

1926. aastal oli protokollis andmetel määratud preestri ja köstri palk koguduse täiskogu poolt eelmise aasta normi järgi.⁶⁶

1938. aastal koguduse maad kinnistati, millega kaasnesid mitmesugused kulud: maamõõtja töö, kinnisvaramaks, maaplaanide valmistamine. Osteti juurde kirikut ümbritsev maa-ala ning maksti notari kulud.⁶⁷

Lisaks olid kirikul veel mitmesugused muud kulud: kantseleikulud, meetrika- ja liikmekaardiraamatud, kirjamargid, ümbrikud. Raha kulus ka kiriklikele talitustele: kirikuleibadele, kirikuveinile, viirukile.

⁶⁶ Sillaotsa Talumuuseum: Harjumaa Praostkonna Velise Õigeusu Kiriku protokoll 1926.

⁶⁷ Sillaotsa Talumuuseum: Velise Ristija Johannese Apostlik Õigeusu kiriku kroonika 1922-1940. L. 22.

Tabel 13. Väljaminekud 1931 – 1940⁶⁸

Aasta	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938	1939	1940	Kokku
Küünalde ostmine	16kr	11.20kr	28,80kr	32kr	21kr	30kr	35kr		39.14kr	79.75kr	292.89kr
Kirikuteenistus- ja talituse kulud	16.05kr	13.60kr	27.21kr	20.24kr	4.50kr	13kr	11.15kr	5.95kr	6.80kr	26.92kr	145.42kr
Palgad ja toetused	46.25kr	60kr	65kr	65kr	342kr	600kr	478kr	605kr	439.kr	696kr	3396.25
Kinnisvara kulud, remont, kinnistamine	44.70kr 32.75kr	54.19kr	332.24kr	-	131.01kr	27.50kr	56.62kr	2271.77kr	30.89kr 677.10kr	22.52kr 266.41kr	3947.70 kr
Velise valla tulekassa	2.75kr	2.75kr	2.80kr	2.80kr			2.85kr	5.75kr			19.70kr
Kirjanduse ost	3.90kr	-	-	1.50kr	13.44kr	7.90kr	8.45kr	5.89kr	17.41kr	19.82kr	78.31kr
Laenu maksmine								843.02kr			843.02kr
Mitmesugused kulud	11.07kr	34.40kr	14.38kr	38.24kr	29.70kr	50.85kr	76.27kr	76.79kr	67.16kr	77,48kr	476.34kr
Kiriku keskvalitsuse toetusraha	40kr	40kr	35kr	36kr	38kr	35kr	35kr		65kr	40kr	364.00kr
Suruaia korrashoid	1kr										1.00kr
Kokkuvõte	214.47kr	216.14kr	505.43kr	195.78kr	1139.65 kr	764.25kr	703.34kr	3814.17 kr	1342.50 kr	1228.90kr	9564.63 kr

⁶⁸ Sillaotsa Talumuuseum: Velise Ristija Johannese Apostlik Õigeusu kiriku kroonika 1922-1940.; EAA. f 1655, n 3, s 616.

3.3 Kokkuvõtte koguduse majanduslikust olukorrast 1920-1940

Tabel 14. Sissetulekud ja väljaminekud 1920-1940 ⁶⁹

Aasta	Sissetulekud	Väljaminekud	Ülejääk
1921			12 048,75m
1922	20 989,75m	19645m	1344,75m
1923	44 250,50 m	41 132,50m	3118m
1924	33 369,50m	31 113m	2256,50m
1925	13 255,50m	11 653,00m	1602,50m
1926	44 741,50m	32 234,34m	12 507m
1927	22 777,50m	3807m	18 970m
1928	314,70kr	97,68kr	217,42kr
1929	522,97kr	327,65kr	195,32kr
1930	403,25kr	246,92kr	156,33kr
1931	735,94kr	211,72kr	524,22kr
1932	705,23kr	216,14kr	488,09kr
1933	679,52kr	505,88kr	173,64kr
1934	700,47kr	198,28kr	502,19kr
1935	1135,12kr	719,85kr	415,27kr
1936	1432,96kr	780,25kr	652,71kr
1937	1564,76kr	718,42kr	856,34kr
1938	1473,04kr	1365,19kr	107,85kr
1939	1474,60kr	1342,50kr	132,10kr
1940	1326.65kr	1228.90kr	97.75kr

Kiriku sissetulekud tulid enamasti otse koguduse liikmetelt või ürituste korraldamise eest. Mingeid toetusrahasid ei olnud. Kiriku tulud sõltusid liikmete aktiivsusest. Näitemüükide korraldamisest saadi kokku 116 684, 50 marka ja 2158,87 krooni. See oli märkimisväärne summa.

1920. aastatel kulus palju hoonete remondile, 1930. aastatel kulus maade ja hoonete kinnistamisele. Tabelist ilmneb, et 1930. aastate lõpus ülejääk väheneb. Siit võiks järeldada, et sissetulekud vähenesid. 1939. aastal tegi praost ettepaneku kiriku sissetulekute suurendamiseks korraldada rohkem teeõhtuid ja loteriisid.⁷⁰

⁶⁹ Sillaotsa Talumuuseum: Velise Ristija Johannese Apostlik Õigeusu kiriku kroonika 1922-1940.; EAA. f 1655, n 3, s 616.

⁷⁰Sillaotsa Talumuuseum: Harjumaa Praostkonna Velise Õigeusu Kiriku protokoll 1939.

Tabel 15. Preestri ja köstri palgad ⁷¹

Aasta	Preestri palk	Köstri palk
1925	150 marka , 1puud vilja	-
1929	226.20 krooni	113.10
1930	191.20 krooni	91
1931	188krooni	94
1932	173.20 krooni	86.60
1933	173.86 krooni	86.93
1934	190 krooni	95
1935	500 krooni	60
1936	480 krooni	-
1937	600 krooni	70
1938	480 krooni	-
1939	480 krooni	-

Preestri palk oli suhteliselt püsiv. Kiriku nõukogu määras palga suuruse vastavalt eelmise aasta kokkuvõtetele.

Raha vähesusest või maksude tasumisega seotud probleemidest andis teada praostkonna kiri oktoobris 1940. Harjumaa praost tuletas meelde koguduse 40-kroonist võlga. Ta rõhutas, et rasketel aegadel soovib kirikupea ja Sinod toetada kogudusi, siis peavad ka kogudused oma kohustusi õigeaegselt täitma.

Kokkuvõtteks arvan, et kiriku majanduslik olukord oli pigem rahuldav kui hea. Kassaraamatust läbikäivad sissetulekud olid küll suured, kuid palga- ja hoonete korrashoidmise kulud olid üsnagi suured.

Järelikult õigeusu kirik suutis rasketel aegadel püsida. Kui sissetulekud vähenesid, siis vähendati kiriku kulutusi, jäeti midagi tegemata, lükati edasi. 1940. aasta näitas, et nüüd algasid tõeliselt suured muutused.

⁷¹ Sillaotsa Talumuuseum: Velise Ristija Johannese Apostlik Õigeusu kiriku kroonika 1922-1940.; EAA. f 1655, n 3, s 616.

Kokkuvõte

Käesolev bakalaureusetöö „Velise õigeusu kirik 1920 – 1940“ andis ülevaate Velise õigeusu kiriku tegevusest läbi kahe aastakümne.

Uurisin, milline oli ja kuidas muutus koguduse liikmete arvuline ja sooline koosseis. Velise õigeusu koguduse suurus oli 1920. aastal umbes 800 – 900 liiget. 1924. aastaks oli kogudus vähenenud 500 liikmele ja selline liikmete arv jäi püsima. Kindlaid vähenemise põhjusi võib vaid oletada, ent koguduse liikmete arvu kahanemine võis olla seotud õigeusu kiriku tähtsuse vähenemisega 1930.aastatel. Olulist rolli mängisid perekondlikud suhted: abielud eri usku inimeste vahel tekitasid pingeid. Samuti üleüldine usu tähtsuse vähenemine noorte seas.

Kas ja kuidas mõjutas kiriku tegevus kohalikku elu? Oma töös jõudsin järeldusele, et õigeusu kirikul oli tähtis koht kohalikus kultuurielus. Samaaegselt kirikuga alustas 1884. aastal tegevust kihelkonnakool, mis töötas 1919.aastani.. Kooli tase oli kõrge ning andis paljudele hea hariduse. Kohalikud köstrid ja preestrid olid sageli koolis õpetajateks, seega mõjutasid nad otseselt noorte inimeste kujunemist.

Uurides tollaegseid dokumente ja protokolle, ilmnes, et koguduse liikmed olid usuliselt suhteliselt väheaktiivsed. Kirikus käimine ei olnud populaarne. Aktiivsemad olid naised ja vanemad inimesed. Suurte pühade ajal oli kirikus inimesi 200 – 300. Kuigi teenistustel osalemine polnud populaarne, osaleti arvukalt muudel kiriku- ja külaelu tähtpäevadel. Need olid oodatud sündmused külaelus. Järelikult oli õigeusu kirikul siiski tähtis koht kohalikus elus.

Viimasena vaatlesin kiriku ja koguduse majanduslikku olukorda. Seda oli keeruline uurida, sest Eesti Vabariigis toimusid nii rahareform kui krooni devalveerimine. Seetõttu tuleb summade võrdlemisel olla mõnevõrra ettevaatlik. Velise kiriku põhiline sissetulekuallikas oli liikmemaks. Lisatulu andsid üürid ja müügitulud, olulist lisatulu andsid näitemüügid. Peamised kulud olid palgad ja toetused ning hoonete remondikulud.

Teatud rahaprobleemid hakkasid õigeusu kirikul ilmnema 1930. aastate lõpus. Allikatest selgub, et peamised raskused tekkisid keskvalitsusele toetusraha maksmisega.

Siiski võib kinnitada, et kirik oli vaadeldud perioodil hästi toimiv organisatsioon, millel oli oluline mõju kohalikule elule

Summary

The present bachelor's thesis 'Velise Orthodox Church 1920 – 1940' gave an overview of activity of Velise Orthodox Church during two decades.

My aim was to research life of Orthodox Church in the years 1920-40, as the period has not been studied thoroughly. In my research I used many primary sources. The materials are unarranged, also data may be found double and is of different numerical value and therefore the research findings are sometimes inaccurate. My goal was to find the reasons and draw conclusions based on these reasons.

I studied the number and gender of church members and how it changed. Velise Orthodox Church had approximately 800-900 members in 1920. By 1924 the congregation had decreased to 500 members and the number continued to be. The definite reasons of decline can be only presumed but it might be connected to diminution of the importance of Orthodox Church in the 1930s. In addition, family relationships played an essential role; marriages between people of different religion caused tensions. And there was general decline in significance of religion among young people.

How did the church affect village life? In my thesis I deduced that Orthodox Church had an important place in local cultural life. At the same time with the church the parish school entered an action which continued until 1919. Educational level at school was high and the school provided a good education. Local parish clerks and priests were often teachers at school, so they immediately influenced the making of young people.

Studying the then data it turned out that the members of the congregation were relatively inactive. Going to church was not popular, women and elderly people were more active. There were 200-300 people in the church during religious holidays. Although attending Mass was not popular, lots of participants took part in other religious and village life occasions. These were awaited events in village life. Consequently Orthodox Church played an important role in local life.

Finally I researched the financial standing of the church and congregation. It was difficult to study as money reform and devaluation of kroon was led through in the

Republic of Estonia. For that reason we must be somewhat careful while collating the accounts. Membership fee was the main source of income of Velise Orthodox Church. Rents and sales revenues provided additional income, and so did revenues provided by bring-and-buy sales. The major expenses were salaries, contributions and cost of repairs. Certain financial problems for the Orthodox Church started to occur in the late 1930s. It can be found in the sources that the main difficulties arose from paying contributions to church's central offices.

It may be confirmed that during the period the church was a smooth organization, which had a significant influence on the local life.

Kasutatud allikad ja kirjandus

Allikad

EAA - Eesti Ajalooarhiiv

Fond 1913- EAÕK Velise kogudus 1876-1941.

1-103: Riia Vaimuliku Konsistooriumi käskkirjad kirikute ehitamiseks vajamineva raha kogumisest, õigeusu levitamisest, kirikuteenistujate ja õpetajate ametisemääramisest ja ülalpidamisest, rahvusliku raamatukogu avamisest ning raha kogumisest Punase Risti tarbeks.

1 – 21: Aruanded ja kirikukroonikad 1921-1935.

Fond 1655 – Eesti Apostliku Õigeusu Kiriku Sinod (1917-1945).

3 – 616: Toimik Velise koguduse kohta 1920 – 1943.

ERA - Eesti Riigiarhiiv

Fond 14 – Perekonnaseisuasjad.

2-1810: Kirjavahetus Velise Apostliku Õigeusu Koguduse perekonnaseisuametnike registreerimise kohta 18.05.1926-15.09.1939.

Sillaotsa Talumuuseum

Velise Apostliku Õigeusu koguduse arhiiv

Velise Ristija Johannese Apostlik Õigeusu kiriku kroonika 1922-1940

EAÕK põhikiri, Riigi Teataja 107 - 1934

Protokoll raamat 1939 - 1974

EAÕK Velise kiriku koguduse kaust . Mitmesugune kirjavahetus kogudusega kiriklikes asjades 1937.a.

EAÕK Velise kiriku koguduse kaust . Mitmesugune kirjavahetus kogudusega kiriklikes asjades 1938.a.

EAÕK Velise kiriku koguduse kaust . Mitmesugune kirjavahetus kogudusega kiriklikes asjades 1939.a.

Sissetulnud paberid koguduse asjaajamise alal 1940. (Kaust saadud kirjadega)

Ülempreester Andrei Pärteli teenistuskiri

EPÕK Velise koguduse kassaraamat, al.3.01.1939, lõp.30.12.1942

Velise Ap. õigeusu koguduse Nõukogu kassaraamat , 68lk, al.23.06.1924, lõp. oktoober 1942

Velise Ap. Õigeusu koguduse protokoll raamat , 4.06.1939 .

Velise ap.õigeusu kog. Naiskomitee Kassaraamat, 10.aprill 1932 – jaanuar 1939

Lääne-Eesti Ühispank Jooksev arve nr.3495 Velise Apostlik Õigeusu Kirik 7.07.1934 – 31.12.1940

Kirjandus

Aitsam, Mihkel. Vigala kihelkonna ajalugu. Pärnu – Jaagupi :OÜ Vali Press, 2006

Looring, Aleksander. Velise algkool 1839 – 1884 – 1934. Tartu: A.Süüdeni trükk, 1934.

Seeland, Sergei. Velise valla ajaloost. Pärnu – Jaagupi: OÜ Vali Press 2005.

Eesti Vabariik 90: sündmused ja arengud. Tallinn: Eesti Entsüklopeedia Kirjastus, 2008